

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

1. Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος.

Τόνια Κιουσοπούλου

Ιστορικός, Επίκουρη Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας
Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Είναι κοινός τόπος ότι η συγκρότηση των εθνικών κρατών βασίστηκε στην ταύτιση έθνους και κράτους, γεγονός που συνεπαγόταν την ανάγκη το κάθε έθνος-κράτος να αναζητήσει, να ορίσει και να συγγράψει τη δική του ιστορία. Η σύγχρονη ιστορική έρευνα μελετά πώς οι Έλληνες, για την ακρίβεια οι κάτοικοι των περιοχών που περιλαμβάνονταν στα όρια του νεοπαγούς ελληνικού βασιλείου, μετά την Επανάσταση του 1821, άρχισαν να αναζητούν το παρελθόν τους: πώς προσπάθησαν, με άλλα λόγια, να αφηγηθούν την ιστορία του έθνους τους.

Η αρχή της ιστορίας δεν παρουσίαζε ιδιαίτερες δυσκολίες. Με την αρχαιότητα οι Νεοέλληνες ήταν ούτως ή άλλως συνδεδεμένοι ως κατευθείαν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Επρόκειτο για μια σχέση που, δομημένη ήδη από τον 18ο αιώνα, την αναγνώριζαν και οι Ευρωπαίοι, αν και ορισμένοι, όπως ο Φαλμεράιερ, την είχαν αμφισβητήσει. Την επιβεβαίωναν άλλωστε στην πράξη τόσο τα διάσπαρτα στον ελλαδικό χώρο αρχαιολογικά κατάλοιπα όσο και, αργότερα με την ανάπτυξη της λαογραφίας, τα «ζώντα μνημεία». Και οι ίδιοι οι Έλληνες την υπερτονίζουν με κάθε ευκαιρία, καθώς η σχέση αυτή εξασφάλιζε, μέσα από τις κοινές τους ρίζες, την ένταξη της πτωχής ακόμη Ελλάδας στην πολιτισμένη Ευρώπη¹. Έπρεπε, όμως, να καλύψουν το κενό των αιώνων που διαδεχτήκαν την ένδοξη αρχαιότητα με τρόπο αντίξο της. Επιπλέον, έπρεπε να δώσουν στους Ευρωπαίους, οι οποίοι μονοπωλούσαν τη μελέτη του παρελθόντος, και τη δική τους εκδοχή για την ελληνική ιστορία².

Η ανάγκη αυτή, η ανάγκη για μια ελληνική εθνική ιστορία, μια πρωτότυπη και συμπαγή αφήγηση χωρίς κενά, τοποθέτησε τη βυζαντινή εποχή ανάμεσα στην αρχαία και τη νεότερη. Το απαξιωμένο από τους ευρωπαίους και ελληνες διαφωτιστές Βυζάντιο θεωρήθηκε «ο μέσος ουσιωδέστατος κρίκος ο συναρμολογών λογικώς και φιλοσοφικώς τα προηγούμενα μετά των επομένων»³. Αυτό συνέβη στα μέσα του 19ου αιώνα. Τότε ακριβώς οι Έλληνες διανοούμενοι ανακάλυψαν το Βυζάντιο ως ιστορικό αντικείμενο. Τότε

ανήγειναν για πρώτη φορά στον ανατολικό Μεσοίωνα στοιχεία που θεώρησαν ότι λόγω της γλώσσας και της θρησκείας τους αφορούσαν και όφειλαν να αναδείξουν.

2. Ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος.

Εκείνος που ανέλαβε να συγγράψει την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* και συμπεριελάβε ως οργανικό κομμάτι της τη βυζαντινή εποχή ήταν ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος (1815-1891). Στο πολύτομο έργο του αποτυπώθηκε η διαδικασία με την οποία συγκροτήθηκε σταδιακά η συνέχεια της ελληνικής ιστορίας «από των αρχαιολατρικών χρόνων μέχρι των νεωτέρων»⁴, καθορίζοντας σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη της ιστοριογραφίας στην Ελλάδα. Σε αυτό το πλαίσιο της συνέχειας ο Παπαρρηγόπουλος υποστήριξε ότι το Βυζάντιο ήταν «το πνεύμα του ελληνισμού, όπερ διά της Εκκλησίας, διά της γλώσσης, διά των εθίμων, διά του λαού των Ελλήνων, παλαίαν προς την πολιτικήν κατάστασιν των βυζαντινών χρόνων, κατεργάσατο την εθνικήν ενότητα των Ελλήνων»⁵.

Η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* υπήρξε αναμφισβήτητα προϊόν της εποχής της. Οι συζητήσεις για το Ανατολικό Ζήτημα, η λύση του εκκλησιαστικού, η ηλικία του ελληνικού κράτους, αλλά και οι εθνικές ανησυχίες των άλλων βαλκανικών λαών, οι οποίοι, σημειωτέον, διεκδικούσαν και εκείνοι μερίδιο από το βυζαντινό παρελθόν, υπήρξαν αποφασιστικοί παράγοντες για να γίνει η ελληνική κοινωνία δεκτική σε ένα τέτοιο εγχείρημα. Έτσι, παρά το γεγονός ότι στα τέλη του 19ου αιώνα οι Έλληνες αντιλαμβάνονταν ακόμη ως παρελθόν τους μόνον την αρχαιότητα⁶, η βυζαντινή ιστορία ενσωματώθηκε οριστικά στον κορμό της εθνικής ιστορίας· γι' αυτό άλλωστε κριθήκε όσα να αποτελέσει αντικείμενο διδασκαλίας και στο πανεπιστήμιο. Το παράδειγμα του Παπαρρηγόπουλου, ο οποίος την είχε περιλάβει στο πρόγραμμα σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής⁷, ακολούθησαν και οι διάδοχοί του. Από αυτούς ο Σπυρίδων Λάμπρος, εισηγητής της θετικτικής προσέγγισης της ιστορίας στην Ελλάδα, διατύπωσε πρώτος με το έργο και τη διδασκαλία του τα desiderata της βυζαντινής ιστορίας⁸. Ο προσατολισμός του Λάμπρου προς τη βυζαντινή ιστορία πρέπει ασφαλώς να συνδεθεί και με το σχετικό ενδιαφέρον που είχε εκδηλωθεί στην Ευρώπη –ακριβώς την εποχή κατά την οποία η αναεμόμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η τύχη της Βαλκανικής απασχολούσε έντονα τους Ευρωπαίους– και κατέληξε στη θεσμοθέτηση των βυζαντινών σπουδών. Το 1892 ιδρύθηκε στο Μόναχο η έδρα Βυζαντινής και Νεότερης Ελληνικής Λογοτεχνίας. Την έδρα κατέλαβε ο ελληνικής Κ. Κρουμπάχερ, που την ίδια χρονιά ίδρυσε και το περιοδικό *Byzantinische Zeitschrift*⁹. Το 1899 εξάλλου ιδρύθηκε στη Σοβρόννη και η έδρα της Βυζαντινής Ιστορίας, την οποία κατέλαβε ο Ch. Diehl.

Με την αλλαγή του αιώνα, κατά την πρώτη κιόλας δεκαετία και ιδιαίτερα ως το 1920, παρατηρούμε ότι στην Ελλάδα η κίνηση περί το Βυζάντιο είναι έντονη και εντοπίζεται εκδηλώσεις της σε ποικίλους τομείς της πνευματικής ζωής. Ενδεικτικά, αναφερόμαστε ότι το 1900, στην πρώτη Διεθνή Έκθεση στο Παρίσι το ελληνικό περίπτερο σχεδιάστηκε κατά τον βυζαντινό ρυθμό¹⁰, ενώ το 1911 η κυβέρνηση ενίσχυσε την έκθεση με τις προσωπογραφίες των βυζαντινών αυτοκρατόρων την οποία οργάνωσε ο Σπυρίδων Λάμπρος στη Διεθνή Έκθεση της Ρώμης¹¹. Το 1909 ο Κωστής Παλαμάς, υπό το πρίσμα της *Ιστορίας του Παπαρρηγόπουλου*, εξέδωσε το *Δωδεκάλογο του Γιού-*

φτου¹², η Πηνελόπη Δέλτα δανείστηκε βυζαντινά πρόσωπα για να μιλήσει για τον μακεδονικό αγώνα¹³, ενώ λίγο αργότερα ο Ίων Δραγούμις αναζήτησε στην αρχιτεκτονική των βυζαντινών εκκλησιών την ταπεινότητα του ελληνικού λαού¹⁴. Κατά την ίδια πάντοτε εικοσαετία, η μόδα εμπνεύστηκε από τη βυζαντινή ενδυμασία¹⁵ και αντίστοιχες επιρροές δέχτηκε η κατασκευή η επίπλωσής των σπιτιών¹⁶.

Είπαμε και προηγουμένως ότι στο γύρισμα του αιώνα η βυζαντινή περίοδος είχε γίνει οριστικά πλέον αποδεκτή και θεωρούνταν τμήμα της ελληνικής ιστορίας. Όσο προχωρούσε, όμως, ο 20ός αιώνας, το Βυζάντιο δεν προβαλλόταν μόνον ως ο κριός που συνέδεε την αρχαιότητα με τη νεότερη εποχή· καθώς η δόμηση όχι μόνον της συνέχειας, αλλά και της ενότητας του βυζαντινού με τον νεοελληνικό πολιτισμό έγινε με την πάροδο του χρόνου το κύριο αίτημα¹⁷, τονίζονταν όλο και πιο συχνά ότι αποτελούσε τον άμεσο πρόγονο των Νεοελλήνων, οι οποίοι γι' αυτό είχαν υποχρέωση να το γνωρίσουν εις βάθος. Τα δύο, άλλωστε, βασικά ζητήματα που έπρεπε να λυθούν εκείνη την εποχή, το γλωσσικό και το εθνικό, συμφάνηκαν τόσο από τους θεράποντες όσο και από τους αντιπάλους τους με το Βυζάντιο.

Στο καθήκον για την ουσιαστικότερη γνώση του βυζαντινού πολιτισμού ανταποκρίθηκαν η βραχύβια Βυζαντιολογική Εταιρεία, που ιδρύθηκε το 1909, και δέκα χρόνια αργότερα η Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών. Ανάλογη υποχρέωση αναγνώρισε και η κυβέρνηση Βενιζέλου, η οποία ενέκρινε το 1912 την ίδρυση έδρας Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην οποία διορίστηκε ο Αδ. Αδαμάντιου. Τη συνέχεια, εξάλλου, του ελληνικού πολιτισμού φιλοδόξησε να αποτυπώσει με την έκθεση των βυζαντινών μνημείων ως μνημείων «του βίου του εθνικού» και το Βυζαντινό Μουσείο με την ίδρυσή του το 1914¹⁸.

Κατά την πρώτη λοιπόν εικοσαετία του 20ού αιώνα και τουλάχιστον ως τη μικροασιακή Καταστροφή η ενασχόληση με το Βυζάντιο ήταν για τους Έλληνες συναρπασμένη με τρέχοντα ιδεολογικά ζητήματα που αφορούσαν τη συγκρότη-

4. Το εξώφυλλο της β' έκδοσης της *Ιστορίας της Βυζαντινής Λογοτεχνίας* του Καρλ Κρουμπάχερ.

σης είναι ότι στα σχολικά εγχειρίδια το Βυζάντιο έχει περιορισμένη θέση ως το τέλος του 19ου αιώνα, βλ. σχετικά Χρήστος Κουκουμής, *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914)*, Αθήνα 1988, σ. 34-35.

7. Δημητράς, *ό.π.*, σ. 140, 206, 380.

8. Sp. Lambros, «Byzantinische Desiderata», *Byzantinische Zeitschrift* 1 (1892), σ. 185-201. Για τον Σπ. Λαμπρό, βλ. Μαρία Νυστασοπούλου-Γιλασκίου, «Ο βυζαντινός σπουδαστής στην Ελλάδα. Από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέτιο στον Διονύσιο Ζακύνθον», *Μηνύμα Δ.Α. Ζακύνθου*, τόμ. Β', Αθήνα 1994, σ. 153-176.

9. Α. Καρπούζης, «Ο Κάρολος Κρομμύτσος και ο ελληνικός πολιτισμός», στο Ε. Χρυσός (επιμ.), *Ένας νέος κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική αποστολή κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1996, σ. 129-142.

10. *L'Exposition de 1900. Photographies et aquarelles de ses principaux monuments*, L'Univers illustré, Paris 1900.

11. *Exposition Internationale de Rome en 1911, Section Hellénique. Empereurs byzantins*, Catalogue... rédigé par Sp. Lambros, Athènes 1911.

12. Κ. Παλαμάς, *Η φιλοζέτρα του Βασιλιά*, επιμ. Κ.Γ. Κασίνης, Αθήνα 1989, σ. 8-10, 14-17.

13. Πηνελόπη Δέλτα, *Αλληλογραφία (1906-1940)*, επιμ. Ε. Λευκοπαρίδης, Αθήνα 1956, σ. 25. «Πως περιγράφω περισσότερο τη σύγχρονη ζωή παρά τη βυζαντινή... το έγραψα... Σκοπός μου δεν είναι να κάμω μια πιστή εικόνα μιας πεθωμένης εποχής, αλλά να κάμω τα σημερινά ελληνόπουλα να σκεφθούν... να ξεσηκωθούν με τους άουρα και μεγάλα δονήματα». Για την Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο, βλ. Marianna Spanaki, «Byzantium and the Novel in the Twentieth Century: from Penelope Delta to Maro Douka», στο D. Ricks - P. Magdalino (επιμ.), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, London 1988, σ. 119-130.

14. Η πληροφορία και το σχετικά πρόβλημα από τον Β. Κολώνια, «Αρχαιότητες», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1900-1922. Οι απαρχές*, τόμ. Α1, Αθήνα 2000, σ. 276-277.

15. «Από τα ωραιότερα φορέματα αυτής της χρονιάς είναι τα βυζαντινά. Θα τα φορούν τις νύχτες μέσα στα φώτα, από θανάβια μεταξωτά σε βαθιά περάσματα χρωμάτα, ή από ελαφρά διαφανή «πλά βαβύλωνα» σκεπασμένα με ελαφρές μουσαλίτσες», *Γλαυθόγαυρος* 23 (1911), σ. 62. Το παράδειγμα από την Έλλη Σκοπετίνα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας... ό.π.*, τόμ. Α2, σ. 34.

16. *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 2 (1925), σ. 367. «Επί ετών πολλών παρατηρήσαμε πως τμήμα τόσος τμήμα μεταξύ βυζαντινών κόσμου και εν άλλαις και εν τη κατασκευή και επιλύσει οικιών κατά τον βυζαντινόν τρόπον».

17. Σπ. Λαμπρός, «Βυζαντινάκα παραλελειμένα», *Μικταί Σελίδες*, Αθήνα 1905, σ. 365. «Υπό του Βυζαντινόν κρύπτεται και παρά την αρχαιότητα περιβλήθη πολύ μάλλον ο νέος Έλληνας ή ο απογονός του Θεουκλύδου και του Ξενοφώντος». Βλ. επίσης όσα λέγει ο Φ. Κουκουλιές (N.B. Τσιμαζόνης «Φαίδων Α. Κουκουλιές», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 23 (1953), σ. 11): «ορισμένους... εκ της γνώσεως των βυζαντινών πραγμάτων και της βυζαντινής γλώσσας προσπαθώ δι' αυτών να κατανοήσω και να ερμηνεύσω τα σημερινά, άπαιτα εκείνων φυσική εξέλιξις και συνέπεια ταχύνουσαν». Τέλος, βλ. όσα λέγει ο Γ. Σαμπρίου κατά τα εγκαινία του Βυζαντινού Μουσείου (Όλγα Γκρατζόβιτς, «Από την ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου: Το πρώτα χρόνια», *Μηνύμα* 11 (1987), σ. 72): «... ευνόητον είναι ότι το περιεχόν των χριστιανικά αντικείμενα ελληνικής τέχνης Βυζαντινών Μουσείων παρουσιάζει τον πολιτισμό των Πατέρων μας, όπως το Αρχαιολογικών Μουσείων παρουσιάζει τον πολιτισμό των προγόνων».

18. Κατά τον Αδ. Αδαμαντίου, «τα βυζαντινά μνημεία είναι και μνημεία τέχνης και εκκλησίας, αλλά συν τοιούτοις ποιά είναι και μνημεία του βίου του έθνικου». Το παράδειγμα και ο σχολιασμός του από την Γκρατζόβιτς, *ό.π.*, σ. 65.

19. Β. Παναγιωτοπούλου, «Το εθνικό ζήτημα στο έργο του Νίκου Σβερμού», *Αντί* 402 (5 Μαΐου 1989), σ. 45.

20. Τόνια Κουσουπούλου, «Η πρώτη έδρα Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», *Μηνύμα* 15 (1993), σ. 257-266.

ση της εθνικής τους ταυτότητας. Πολύ περισσότερο από την αρχαιότητα, που αποτέλεσε τη σταθερή αρχή και το καλά μελετημένο πρότυπο, το Βυζάντιο ήταν εύπλαστο και προσαρμόσιμο στις εκάστοτε ιδεολογικές ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά την αμέσως επόμενη δεκαετία, τη δεκαετία του 1930, το σχήμα Βυζάντιο-Νέος Ελληνισμός αντικατέστησε στη συνείδηση των προοδευτικών διανοουμένων το τρίσημο σχήμα του Παπαρρηγόπουλου ως αντίδοτο στην αρχαιολατρία που θεωρήθηκε ταυτισμένη με τη συντηρητική παράδοση¹⁹.

Μέσα στη συνήχηε αυτές ιδιότητες η έδρα της Βυζαντινής Ιστορίας²⁰, που κατείχε ο Κ. Ζαμνός από το 1924 ως το 1939, και η έδρα της Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας, που κατέλαβε το 1925 ο Ν. Βέης. Η ίδρυση των εδρών αυτών σηματοδότησε τη θεσμοθέτηση και στην Ελλάδα των βυζαντινών σπουδών ως επιστημονικού κλάδου, ο οποίος άρχισε από τότε να παρακολουθεί τις κατευθύνσεις της διεθνούς βυζαντινολογίας, οριοθετώντας όλο και σαφέστερα το αντικείμενο της έρευνάς του.

Σημειώσεις

Το κείμενο αυτό αποτελεί τμήμα ευρύτερης μελέτης με τίτλο «Οι βυζαντινές σπουδές στην Ελλάδα, 1850-1940», η οποία περιλαμβάνεται στο υπό έκδοση κατάλογο της έκθεσης του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Από τη Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο.

1. Έλλη Σκοπετίνα, *Το Πρότυπο Βασιλεία και η Μεγάλη Ίδεα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1968, σ. 163-170.

2. Στο ίδιο, σ. 175-177. Α. Λυκού, «Προς επισκευήν ολοκλήρωσης και ενότητας. Η δόμηση του εθνικού χρόνου», *Επιστημονική σύνταξη στη μνήμη του Κ.Θ. Δημητρά*, Αθήνα 1994, σ. 172-199.

3. Σπ. Ζαμπέτιος, *Βυζαντινά μελέτα. Περί των πηγών της νεοελληνικής ενότητας από Η' άρχη της 1' εκατοετητηριδος μ.Χ.*, Αθήνα 1857.

4. Για την ανάλυση της ζωής και του έργου του Παπαρρηγόπουλου, βλ. Κ.Θ. Δημητράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του*, Αθήνα 1986.

5. Ερ. Αϊών (22 Αυγούστου 1868). Το παράδειγμα από τη Σκοπετίνα, *ό.π.*, σ. 183.

6. Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993, σ. 107-111. Ενδεικτικό επί-

The Study of Byzantium in Modern Greece

Tonia Kioussopoulou

A brief review of the history of Byzantine studies in Greece is attempted in this article. The reason is the strong political interest that the study and the frequent 'use' of Byzantium present, depending on the political coincidences of each era, from the constitution of the Modern Greek state to the mid-war period.